

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ ELVÁLASZTÁSÁNAK KÜLÖNBÖZŐ MODELLJEI

DIFFERENT MODELS OF THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE

Krajnyák Enikő*

Abstract

Civil revolutions of the XVIII-XIX. century propagating ideas of the enlightenment, inter alia, the separation of church and state and the constitutional establishment of the states lead to spreading the idea of neutrality too. However, neutrality of the state in religious matters is not a fundamental requirement in every European democracy, since there are several stages, several steps between the two extremes: the unity of church and state and the complete neutrality. Namely, four categories can be distinguished: the unity of state system, the radical separation, the connecting model and the model of cooperation and separation, that are going to be presented in the paper.

Key words: secularisation, neutrality, relation of church and state

Kulcsszavak: szekularizáció, semlegesség, állam és egyház viszonya

Bevezető

A felvilágosodás eszméit hirdető, a XVIII. és a XIX. században lezajlott polgári forradalmak elősegítették a liberális eszmék térnyerését: többek között az állam és az egyház szétválasztását, majd az alkotmányos berendezkedések megalapításával a semlegesség elterjedését. Az állam vallási kérdésekben tanúsított semlegessége ugyanakkor nem minden európai demokráciában alapvető követelmény, hiszen az állam-egyház egysége és a teljes mértékű szekularizáció két végletet jelent, amely között a semlegességnek különböző fokozatai, lépcsői vannak.¹

A XIX., majd a XX. század történései (polgári forradalmak, alkotmányos vívmányok, emberi jogok szélesebb körű garantálása, egyházak szerepének gyengülése vagy megerősödése) földrajzi területenként máshogy érintették a semlegesség értelmezését. Nevezetesen négy modellt különböztethetünk meg: az államegyházat, a radikális elválasztást, a kapcsolódó modellt, valamint az együttműködés és elválasztás modelljét.² Dolgozatomban ezeket a változatokat mutatom be.

* Krajnyák Enikő, negyedévfolyamos, nappali tagozatos joghallgató, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, kraen98@gmail.com. Konzulens: Dr. Hegyi Szabolcs, egyetemi docens, ME ÁJK Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék

¹BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 118–128.

² HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 560.

1. Az államegyház modellje

Elsőként tárgyalandó – az államtól történelmi okokból kifolyólag elválaszthatatlan egyház – az államegyház modellje, melynek jellemzője, hogy a felekezeti hagyományok, tradíciók olyan erősek, hogy – habár az egyházi és állami intézmények formálisan el vannak különítve – kulturálisan és a közgondolkodás szintjén mégis egy szellemi egységet képvisel a két intézmény. Az államegyházi modell további jellegzetessége, hogy az egyház finanszírozása nem az egyházi adóból, vagy a jövedelemből levont összegből valósul meg, hanem a központi költségvetésből. A tiszta államegyházi modell megkövetelheti továbbá a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalom hozzájárulását az egyházi állások betöltéséhez, vagy az egyházi rendelkezések érvényességéhez.³

Az államegyházi modell ismertetése kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy az önmagában nem feltétlenül jelenti az Emberi Jogok Európai Egyezménye – lelkiismereti és vallásszabadságot garantáló – 9. cikkének megsértését, hiszen ez a rendszer már az Egyezmény aláírása előtt is létezett a ratifikáló államokban. Az államegyház-modell annyiban lehet Egyezmény-konform, amennyiben senkit sem lehet arra kötelezni, hogy az „uralkodó” egyházhoz csatlakozzon, ahogyan annak elhagyását sem lehet megakadályozni.⁴

Görögország alkotmánya – amelyet az Eglényegű és Oszthatatlan Szentháromság nevében alkottak meg, már ezzel is deklarálva az államegyháziságot,⁵ – például uralkodó vallásként ismeri el az ortodox keresztény egyházat: a felekezet nemcsak elsőbbséget, hanem kizárólagos kiváltságot is élvez a többi felekezettel szemben. Például olyan szabályok is bevezetésre kerültek, miszerint állami iskolában nem taníthat nem ortodox vallású személy. Görögország esetében azért is kapott ilyen kiemelt szerepet az ortodox egyház, mert az ország a történelem során széttagolt volt, a népet lényegében a közös vallás és a közös nyelv tartotta össze. A görög katolikus vallás ráadásul rendkívül különleges helyzetben van, hiszen a hellén és a keresztény kultúra sajátos ötvözeteként fogható fel, amelyet nem lehet csupán a római katolikus vallás keleti változatának tekinteni. A szekularizáció egyben a nyugatiasodást is jelentheti a görög egyház számára, amely kezdettől fogva a modernitás, újítás visszautasítását, a hagyományokhoz való ragaszkodást képviselte.⁶

Más irányvonalat képviselnek, de szintén az államegyház modelljét követik egyes észak-európai országok, mint az Egyesült Királyság, Dánia, Norvégia vagy Svédország. Ezek közül az Egyesült Királyságot érdemes kiemelni, ahol az anglikán egyház szorosan összekapcsolódik a monarchiával és az uralkodóval (aki egyúttal az egyházfő szerepét is betölti). Ugyancsak az egyház és az állam összefonódását jelzi, hogy az angol Felsőház huszonhat tagja egyházi személy, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyház erőteljes befolyással rendelkezik a törvényalkotásban – ez a Vatikánon kívül más európai országban nem jellemző.⁷ A két

³ SCHANDA Balázs: Állami egyházjogi modellek Európában – Konvergencia és különbözőségek, *Magyar Tudomány* 2019/6. szám, 815–816.

⁴ Darby v. Sweden (Application No. [11581/85](#)) Report of the Commission, 1989-05-09, 45.

⁵ Görögország alkotmánya, 3.§ (1)

⁶ PANTELOPOULOS, Nicholas: *Modern Greece Church-State Tensions and the Identity Crisis*, Université de Sherbrooke Doctorat en Études du religieux contemporain, Saint-Laurent, Québec, 2011. 19–24.

⁷ MATHIAS, Matthew: Why are there Bishops in the House of Lords?, *Electoral Reform Society* 2018-11-29 <https://www.electoral-reform.org.uk/why-are-there-bishops-in-the-house-of-lords/> (2020.03.14.)

intézmény elválasztása a monarchikus berendezkedés miatt nehézkes, ugyanakkor a feszültség egyre nő a nem anglikán, illetve a nem keresztény vallások térhódítása miatt.⁸

A többi említett monarchikus berendezkedésű országban is hasonló a helyzet: bár az állam preferál egy felekezetet – a protestantizmust -, mégis nagymértékű toleranciát tanúsít az egyéb vallások iránt.⁹

2. A radikális elválasztás modellje

A második modellt az Amerikai Egyesült Államokban dolgozták ki, felépítve a két intézmény között az elválasztás falát („*wall of separation*”)¹⁰. A radikális modell követelménye kétirányú: egyrészt megköveteli a szigorú semlegességet, másrészt pedig a szigorú elválasztást. Előbbi arra vonatkozik, hogy az állam nem avatkozhat vallási kérdésekbe, nem támogathat vallási tevékenységeket; utóbbi pedig megköveteli, hogy az egyházi intézmények semmilyen támogatást ne kapjanak az államtól, még közvetve sem. A szigorú szabályozás az Alkotmány 1791-es első kiegészítésén alapul, amely megtiltja, hogy az állam hivatalos vallássá nyilvánítson egy vallást, ezáltal nem mutathatott semmiféle preferenciát az országban működő felekezetek bármelyikének javára. A Legfelső Bíróság bevezette továbbá az úgynevezett Lemon-tesztet¹¹, amely lényegében egy követelményrendszer volt a törvényekre vonatkozóan. A klauzula egyrészt kimondta, hogy a törvénynek világi törvényhozási céllal kell rendelkeznie, másrészt megköveteli, hogy a törvény elsődleges hatása nem segítheti elő és nem is csorbíthatja a vallást. Végül pedig kiemeli, hogy a törvény nem vezethet az állam és a vallás összefonódásához.¹²

Ezt a modellt később Franciaország is követte, bár eltérő megfontolásból: míg az Amerikába bevándorolt európaiak arra a tapasztalatra alapozva hozták meg döntésüket – ti. hogy radikálisan elválasztják az államot és az egyházat –, hogy a kettő összefonódása esetleges konfliktusok kirobbanásának, vallásháborúknak a forrása lehet, úgy a franciák szemében az államegyház modellje egyet jelentett az abszolutizmussal, amellyel az 1789-es forradalom óta radikálisan le kívántak számolni. A francia alkotmány első cikkelye kimondja a Köztársaság világi jellegét, ezzel teljesen elválasztva a világi hatalmat az egyháztól.¹³ Az alkotmányban

⁸ *Separating Church And State: The Case For Disestablishment*, Report, In: The National Secular Society, London, 2017. 6–8.

⁹ VARGA Attila: Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése, *Magyar Kisebbség* VI. évfolyam, 22. szám (2000. április) <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000423.html> (2020.03.14.)

¹⁰ Thomas Jefferson levele a Danbury Baptista Egyesülethez, 1802.: „...*American people which declared that their legislature should make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof, thus building a wall of separation between church and state.*” („... amerikaiak, akik kinyilvánították, hogy jogalkotóik nem hoznak törvényt vallás létrehozásával, vagy ennek szabad gyakorlásával kapcsolatban, így az elválasztás falat építve egyház és állam közé...”)

¹¹ *Lemon vs. Kurtzman*, 403 U.S. 602 (1971)

„*First, the statute must have a secular legislative purpose; second, its principal or primary effect must be one that neither advances nor inhibits religion (...)* finally, the statute must not foster ‘an excessive government entanglement with religion.’” („Először, a törvénynek szekuláris célja kell, hogy legyen; másodsor elsődleges és legfontosabb hatása nem segítheti elő, sem akadályozhatja a vallást (...) végezetül, a törvény nem segítheti elő a végrehajtó kormány vallással való bármilyen keveredését.”)

<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/403/602/> (2020. 04. 20.)

¹² HALMAI – TÓTH: i.m. 562–566.

¹³ Francia alkotmány, 1.§: „*La France est une République indivisible, laïque, démocratique et sociale.*” („Franciaország egy oszthatatlan, világi, demokratikus és szociális Köztársaság.”)

megfogalmazott semlegesség („*laïcité*”) követelménye mindennemű különbségtételt megtilt az országban működő egyházak között. Az Államtanács hangsúlyozza, hogy a vallási kérdésekben tanúsított semlegesség elve a lelkiismereti és vallásszabadság mint emberi jog követelményén, illetve a pluralizmus, azaz a sokféleség tiszteletben tartásán alapszik. Az állam-egyház elválasztása csupán másodlagos jelentőségű, hiszen a francia alkotmányban előírt semlegesség elve tágabban értelmezendő, annak nemcsak a vallási kérdésekben, hanem a hatóságok és az egyének közötti kapcsolatokban is érvényesülnie kell.¹⁴

Mivel a radikális elválasztás modelljét követő államokban az egyházak egyesületként működnek, az alkotmány nem zárja ki, hogy az állam vagy az állami szervek együttműködjenek bizonyos kulturális szervezetekkel, de nem feltétlenül azok világnézete vagy vallási hovatartozásuk miatt. Az elválasztás nem nyilvánulhat meg diszkriminatív aktusokban, az államnak tartózkodnia kell a vallásellenes megnyilvánulásoktól is, hiszen az a semlegesség hiányát jelentené. A neutralizmus tehát nem jelenti egyúttal minden olyan álláspont, világnézeti felfogás tagadását, amelyet a vallások is magukénak tudhatnak, így az állam is képviselhet olyan elveket, amelyek egyúttal például a keresztény vallás alapelvei is (mint az emberi méltóság, emberi jogok tiszteletben tartása, erőszak tilalma, törvény előtti egyenlőség). Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az állam nem azért foglal állást ezen ideák mellett, mert valamely vallási felfogást preferálja, hanem nyilvános, ésszerű indokokra való hivatkozással kell ezt megtennie.¹⁵

3. A kapcsolódó modell

A harmadik típus az úgynevezett kapcsolódó modell, amely főként Közép-Európában, Németországban és Magyarországon terjedt el, lényege a két intézmény dinamikus együttműködése, a pozitív, támogató semlegesség, a népegyházakkal való együttműködés, az államegyháziság tagadása, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság szigorú védelme. Ennek oka a történelemben keresendő. Mint ismeretes, a reformáció német területen jelent meg, s mivel a társadalom jelentős része, de nem egésze tért át a protestáns vallásokra, felekezeti megosztottság jellemezte a térséget. Így a kapcsolódó modellt szem előtt tartó államokban több népegyház létezik, amelyek közjogi testületként léteznek, s ezzel a jogállással megkülönböztetik őket minden más, civil egyesületi jellegű szervektől. A hatályos német alkotmány rendelkezései a weimari alkotmány egyes bekezdésein nyugszanak, amelynek 137.§-a tagadja például az államvallást, és kimondja, hogy a vallási szervezetek közjogi szervezeteknek minősülnek.¹⁶ A magyar Alaptörvény pedig így szól: „Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak. Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek.”¹⁷ A magyar szabályozás kapcsán azonban fontos hangsúlyozni, hogy az állam különbséget tesz a vallási-világnézeti semlegesség, illetve a kulturális- és értéksemlegesség között: a vallási semlegességet az állam az 1990-es évek alkotmánybírói gyakorlatára nyomán igyekezett magáévá tenni, tételesen

¹⁴ WOEHLING, Jean-Marie: Le principe de neutralité confessionnelle de l'État, *Société, droit et religion*, 2011/1 Numéro 1, 63–66.

¹⁵ RAWLS, John: *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York, 1996. 212–254.

¹⁶ Weimari alkotmány, 137.§ (1) „*Es besteht keine Staatskirche.*” („Nem létezik államegyház.”)

(5) *Die Religionsgesellschaften bleiben Körperschaften des öffentlichen Rechtes (...)* („A vallási szervezetek közjogi szervezetek maradnak...”)

¹⁷ Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (3)-(4). bekezdés

pedig az Alaptörvény és a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény rögzíti. A törvény különbséget tesz a jogi személyiséggel rendelkező egyházak és egyéb vallásközösségek között, amely azt jelenti, hogy bizonyos egyházak privilegizált helyzetben vannak a többivel szemben, mert azok nem egyházként, hanem egyesületként működhetnek.¹⁸ Ez a megoldás – az államegyházi modellhez hasonlóan – szintén történelmi hagyományokon alapszik, s önmagában nem sérti a vallás szabad gyakorlásához való jogot. Míg azonban az állam a vallási nézetekkel szembeni semlegességet igyekszik integrálni, addig a kulturális és értéksemlegességet elutasítja, hiszen Magyarország esetében a keresztény egyházak kiemelt szerepet játszottak mind a történelem során, mind a magyar identitás kialakulásában.¹⁹

A kapcsolódó modell tárgyalása során érdemes szót ejteni a magyar szabályozás előzményeiről, amelyhez az 1568. évi tordai országgyűlésen kihirdetett törvényig kell visszanyúlnunk. Ekkor deklarálták Európában először a vallási toleranciát. A törvény négy vallás – a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius – szabadságát és egyenjogúságát mondta ki, ezzel békés úton, fegyveres konfliktusok nélkül kísérelte megoldani a reformációt követő vallási pluralizmus kérdését.²⁰ A reformáció során létrejött vallások híveit ugyanis – lutheránusok, kálvinisták – az egyház éppúgy eretneknek bélyegezte, ahogyan a nem keresztény vallású embereket – pogányok, muszlimok, zsidók –, s az élet egyéb területein is ellehetetlenítette őket (például bizonyos hivatalok megszerzésének feltétele volt a katolikus vallás). A reformáció egyre nagyobb térnyerését követően a római katolikus egyház végül meggyengült, s a konfliktusok vallásháborúba torkollottak (francia és német területeken). A Német-római Birodalomban 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke kimondta ugyan az evangélikus vallás egyenjogúságát a katolikussal, a szabad vallásválasztást és -gyakorlást azonban nem engedte meg: a „*cuius regio eius religio*”-elve alapján – akié a föld, azé a vallás – az alattvalóknak követniük kellett fejedelmük vallását. Magyarországon sem volt egyszerűbb a helyzet: a katolikus Habsburg-uralkodókkal szembeszegülő magyar nemesség felvette a protestáns vallások valamelyikét. Az erdélyi fejedelem és az erdélyiek nagy része a lutheránus irányzathoz csatlakozott, majd később a kálvinizmushoz. Az erdélyi reformáció harmadik ága az antitrinitárius (Szentháromság-ellenes) unitárius vallás volt. Erre a helyzetre megoldást kellett találni, a négy egymásnak feszülő felekezet konfliktusa megoldásért kiáltott. A tordai törvény nem deklarált államvallást, s a korábbi invesztitúraharcok feloldásaként kimondta, hogy az uralkodói hatalom fölötte áll az egyházinak, de az uralkodónak sincs joga a vallások között bármilyen szempontból különbséget tenni. Ezzel mi, magyarok állítottunk példát egész Nyugat-Európa elé.²¹ Bár a törvény nem teljes mértékben garantálta a mai értelemben vett vallásszabadságot – hiszen a négy valláson kívüli felekezetek problémáját nem rendezte –, ugyanakkor utat nyitott az állam és az egyház elválasztásának modern koncepciója, a kapcsolódó modell elterjedése felé.

¹⁸ 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról, 7.§ (1)

¹⁹ SCHANDA Balázs: Magyarország keresztény kultúrájáról, *Pázmány Law Papers* 2018/08, 3–4.

²⁰ GYÖRFI Tamás: Az állam semlegességének elve az alkotmányjogban, *Jogelméleti Szemle* 2003/3.szám, <http://jesz.ajk.elte.hu/gyorfi15.html> (2020. 04. 20.)

²¹ PACH Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története 1526-1686*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 521–534.

4. Az együttműködés és elválasztás modellje

A negyedik modell az elmúlt évtizedekben jelent meg azokban az országokban, ahol az egyházak jelentős közéleti (oktatási, szociális, stb.) tevékenységet folytatnak. Ahogyan az elnevezés is mutatja – együttműködés és elválasztás vagy koordinatív modell –, a két intézmény kapcsolata a felek kölcsönös autonómiájának elismerésén alapuló szerződéses szabályozáson nyugszik. A szerződő felek meghatározzák az együttműködés formáit és tartalmát, a két fél egyenrangú partner. Mivel ezekben az országokban egyetlen egyház – a katolikus – a meghatározó, a semlegesség hangsúlyozása ebben az esetben nem annyira kardinális kérdés, mint az olyan országokban, ahol több jelentős egyház egyaránt domináns szerepet tölt be (lásd: kapcsolódó modell).²² Ide sorolható Lengyelország, Írország, valamint a dél-európai katolikus országok (Olaszország, Spanyolország, Portugália).

Az elv lényegét szépen példázza az olasz alkotmány, amely az állam és az egyház függetlenségének deklarálásakor kiemeli a katolikus egyházat, ugyanakkor megfogalmazza, hogy a polgárok a törvény előtt egyenlők, tekintet nélkül vallási meggyőződésükre.²³ Továbbá a katolikustól eltérő vallásoknak is megadja a jogot, hogy a saját szabályaik szerint szerveződjenek.²⁴ Mivel Olaszország fővárosában, Rómában található a pápai állam, a két entitás viszonyát mindenképpen rendezni kellett. Ez a megállapodás 1929-ben került rögzítésre a Lateráni Szerződésben. A Szerződés kimondta a Szentszék függetlenségét, ezzel megszületett a Vatikáni Állam, amely területe fölött a Szentszék teljes körű hatalommal bír, és önálló, szuverén módon folytathatja a törvényhozást és a törvénykezést saját szabályai szerint, továbbá joga van a katolikus egyház működését szabályozni Olaszországon belül. A Szerződés rögzíti továbbá, hogy az olasz állam anyagilag is támogatja a pápai államot.²⁵ Mivel a dokumentum a római katolikus egyház és Itália kapcsolatát igyekszik rendezni, nem rendelkezik más vallásokról, ugyanakkor az olasz alkotmány biztosítja a vallás szabad gyakorlásához való jogot. Jóllehet, a katolikus egyháznak rendkívül fontos szerep jutott Olaszországban, mégsem mondhatjuk, hogy államegyháziság lenne: ezt egyrészt az alkotmány fentebb ismertetett rendelkezései támasztják alá, másrészt pedig az a tény, hogy az egyházi vezetők sem az olasz törvényhozásban, sem a végrehajtásban nem bírnak befolyással.

²² VARGA i.m.

²³ DEL BO, Corrado: Il rapporto tra laicità e neutralità: una questione concettuale?, *Stato, chiesa e pluralismo confessionale*, 33/2014, 10–11.

²⁴ Olaszország alkotmánya:

- 3.§ „*Tutti i cittadini (...) sono eguali davanti alla legge, senza distinzione di sesso, di razza, di lingua, di religione, di opinioni politiche, di condizioni personali e sociali.*” („Minden állampolgár (...) a törvény előtt egyenlő, nemre, fajra, nyelvre, vallásra, politikai véleményre, személyes és szociális helyzetére való tekintet nélkül.”)
- 7.§ „*Lo Stato e La Chiesa cattolica sono, ciascuno nel proprio ordine, indipendenti e sovrani.*” („Az Állam és a katolikus Egyház, mindegyik a saját területén, független és szuverén.”)
- 8.§: „*Le confessioni religiose diverse dalla cattolica hanno diritto di organizzarsi secondo i propri statuti (...)*” („A katolikustól eltérő vallási felekezeteknek joguk van a saját szabályaiknak megfelelően szerveződni (...)

²⁵ CARBONI, Luca: *I Patti Lateranensi*, In: Carboni, L. (2009). *I Patti Lateranensi. 1929-2009. Ottanta Anni Dello Stato Della Città Del Vaticano*. Catalogo Della Mostra, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città Del Vaticano 2009, 73–74.

Összegzés

A fentiekben az állam és az egyház egymáshoz való viszonyának modelljeit igyekeztem bemutatni. Véleményem szerint az európai államok sokfélesége, eltérő történelmi hagyományai lehetlenné teszik, hogy az államok egységes módon rendezzék a kérdést. Mi több, sem az európai, sem a nemzetközi jog nem állítja fel a két intézmény elválasztásának követelményét, hiszen az nem következik egyenesen a lelkiismereti és vallásszabadság megfelelő szintű garantálásából. Megállapíthatjuk tehát, hogy a fenti kategóriák bármelyike szerint is rendezzék a szekularizmus problémáját, azzal nem sértik meg a vallás szabad gyakorlásának jogát.